

**Олександр Ярмиш
Богдан Бернадський**

**« ЛИЦАРІ ПЛАЦА
Й КИНДЖАЛА »**

**(УКРАЇНСЬКА ІСТОРІЯ
КРІЗЬ ПРИЗМУ ДІЯЛЬНОСТІ
СПЕЦСЛУЖБ)**

Справжня історія

Харків
«ФОЛІО»
2023

КОРОТКЕ СЛОВО ДО ЧИТАЧІВ

(з позицій воєнного часу)

Дорогі українці, сестри і побратими! Рукопис цієї книжки ми завершили 21 лютого 2022 року, за три дні до нападу РФ на нашу країну.

«Знавець української історії» В. Путін таки перейшов «червону лінію», намагаючись перевершити всіх своїх попередників-українофобів. І це вже йому вдалося. «Гібридна війна», про різні історичні форми якої йдеться в нашій книжці і яку росіяни вели проти України останні вісім років, у реальності, на наших очах перетворилася у війну справжню, масштабну, криваву, смертоносну, руйнівну... Чи до книжок про історію спецслужб українцям в таких умовах? Адже може скластися враження (і для цього є чимало підстав), що перебіг і доля війни вирішуються ракетами, артилерією, танками, літаками, і начебто не на часі й взагалі «не по темі» думати про якісь спецслужби, витончені оперативні комбінації тощо. Повірте, це оманливе враження, і ми щодня маємо тому підтвердження. Усе, врешті-решт, вирішують люди, їхня мужність, стійкість, моральний дух і — розум! Ви, дорогі співвітчизники, на власні очі бачили, як на нас ще недавно з трьох боків «тупо перли» колони танків, БТРів, гармат та іншого. І водночас — провал ворожого плану «блискавичного» захоплення Києва, несподівані нищівні удари наших «Байрактарів» по тих танкових колонах, швидке переміщення всім відомого «руського воєнного корабля» із «столичною» назвою

у вказаному напрямку... Все це — результат роботи розумних людей зі спецслужб України та наших союзників, її відлуння. Настане час, і про все це буде чимало написано (щоправда, не відразу й не про все — така вже специфіка цієї роботи...). А поки що є сенс ознайомитися з процесом зародження спецслужб, цікавими сторінками їхньої давньої історії.

З початком війни один із нас поїхав тримати фронт (намагаючись при цьому не відриватися від участі у творчому процесі), а інший (старший за віком) повністю зосередився на підготовці наступної книжки цієї ж серії — про буремні події ХХ століття. Воєнний час вимагає від кожного з нас нового ритму у веденні своїх справ. Ми обов'язково переможемо! І ніхто ніколи не зможе повчати нас, як нам розуміти свою історію і як про неї писати. Слава Україні!

Травень 2022 року

ПЕРЕДМОВА

Про що ця книжка? Про нашу українську історію. Про ту саму, яку, за вже крилатим виразом Володимира Винниченка, «не можна читати без бромю». Приємно відзначити, що останнім часом в нашій країні виходить все більше глибоких досліджень, серед науковців розгортається жвава (а часом, і гаряча) дискусія щодо не лише конкретних проблем, окремих періодів нашої історії, а й принципових підходів до нашого минулого, його загальної оцінки. Така дискусія є цілком закономірною і давно очікуваною. Ми впевнені, що її не могло бути, наприклад, на початку 1990-х. Обмін думками може бути плідним саме зараз, коли його учасники мають змогу спиратися на великі масиви історичних фактів, широкий корпус щойно введених до наукового обігу архівно-документальних матеріалів, літературу з колишніх «спецхранів». Вільна, відкрита дискусія — це дуже добре, і нехай істина відкривається в ході чесного зіткнення різних позицій. Головне, щоб ми, пишучи свою історію, керувалися прагненням до правди та власним розумом, а не настановами вождя сусідньої держави. І в цьому запорука того, що наші нащадки колись, читаючи про наші часи, вже не будуть користуватися «бромом» (як би він там не називався).

Отже, ця книжка — про українську історію. А ще — про спецслужби, про їхнє зародження та розвиток зі стародавніх часів до початку ХХ століття. Вирішивши не стояти осторонь історичної тематики, ми пропонуємо поглянути на українську історію крізь призму тих проблем, де ми вважаємо себе непогано обізнаними. Початок ХХІ століття ознайомив нас із таким терміном як «гібридна війна». Що ж, термін і справді новий, а от саме явище нараховує вже багато сотень років. Відкриті воєнні дії та таємну

війну практикували вже досить давно. Відтак і не дивно, що українці останнім часом дуже цікавляться усім, що пов'язане зі спецслужбами. Тож ми певною мірою спробуємо задовольнити цей інтерес.

Війна і перемоги в ній (як, зрештою, і поразки) творилися не лише на полях боїв, а й на палацових підлогах та в міській юрбі. Карколомні дипломатичні комбінації, диверсії та підкупи, підступні змови та відчайдушні вчинки відігравали в тих подіях не меншу роль, ніж артилерія та кавалерійські рейди. Таємна війна невідривно слідувала за війною явною, за сутичками дружинників, козаків, гусарів проглядалися ігри та двобої шпигунів і дипломатів.

Потрібно відзначити, що поняття «таємна війна» набагато ширше, ніж поняття «шпигунство», з яким його часто ототожнюють, і навіть поняття «розвідка», котре неправомірно вважають ідентичним шпигунству. Адже в обов'язки розвідувальної служби, окрім добування таємної інформації про ворога, входила і диверсійно-терористична, і підривна діяльність. На думку Є. Б. Черняка, шпигунство є лише одним із видів розвідки, котрий нерідко може бути майже відсутнім. Сама ж розвідка в такому широкому розумінні — це організація, завданням якої є ведення таємної війни, хоча поряд із нею в шпигунстві беруть участь й інші державні відомства — поліційне, військове, дипломатичне, фінансове та ін. Там, де не було спеціального розвідувального органу або органів, їх підміняли у веденні таємної війни які-небудь зі згаданих вище державних установ¹.

У поняття «таємна війна» входить прихована, нелегальна активність, спрямована на повалення іноземного або власного уряду, на усунення регіональних володарів, що зберігають автономію стосовно центральних органів влади й т. д. Шпигунство ж

¹ Черняк Е. Б. *Времен минувших заговоры*. М. : Международные отношения, 1994. С. 3. (544 с.)

є лише одним із методів ведення таємної війни, і подібно тому, як шпигунство тривалий час здійснювалося без створення спеціальних розвідувальних установ, без них могла обходитись і часто обходилася таємна війна.

Іншою складовою таємної війни є таємна дипломатія. Цей термін досить двозначний. Таємною, повністю або частково, може бути й дипломатія, що обслуговує відкрито проголошену і відому усім зовнішню політику. У період абсолютизму таємною була не тільки дипломатія, але й уся зовнішня політика, що вважалась прерогативою монарха, і яка лише в окремих випадках (оголошення чи припинення війни, підписання торговельних договорів) доводилась до широкого загалу. Однак у цей період чітко розрізнялися дії, що показувалися дипломатією, і діяльність розвідки та її опонентів.

Спецслужби є обов'язковим атрибутом будь-якої суверенної держави. Структури розвідки та контррозвідки були складовою різноманітних історичних форм державності в Україні, їх побудова й діяльність відбивали особливості політичного курсу державних утворень, відігравали чималу роль у боротьбі за незалежність та територіальну цілісність. Дослідження історії спецслужб надає додаткові можливості для вивчення державно-правової, міжнародної та іншої історії України. В особливостях функціональних завдань та поточної діяльності спецслужб промовисто зображаються політичні спрямування державного організму².

Звісно, спецслужби є основним інструментом таємної війни, але далеко не єдиним.

Чомусь вже так сталося, що на сьогодні все ще немає узагальнювальних праць з історії спецслужб. Є цілий ряд більш чи менш ґрунтовних праць з історії розвідки. Є спроби узагальнення

² Смолій В. А., Котляр М. Ф., Степанков В. С. Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення: У 5 т. Київ : Прометей, 2017. Т. 1 : Спецслужби України у IX — середині XVII ст. С. 12.

історії спецслужб в цілому, жодна із яких не доведена до кінця. Що ж, спробуємо довести.

Звісно, це справа не одного року й по силі лише великому авторському колективу. Тож пропонуємо увазі вельмишановного читача штрихи до історії спецслужб. А якщо точніше — виклад історії таємної війни, що точилася на українських землях, крізь призму її яскравих діячів. Бо ж історія великих спільнот (націй, держав, організацій) — це перш за все історія людей, а історія будь-якої організації є немислимою без біографій людей, що її очолювали і забезпечували функціонування. Реконструкція тих чи інших явищ, вивчення взаємозв'язків, сутнісної взаємодії досліджуваних підсистем, сформованих і задіяних у конкретній правовій дійсності, неможливі без вивчення особливостей правосвідомості, правової культури суб'єктів, їхнього ставлення до навколишнього світу. А це значною мірою є похідним від життєвого шляху кожного індивіда³.

Тож, приступаючи до висвітлення історії спецслужб, варто поглянути на життя їхніх найбільш яскравих представників — «лицарів плаща і кинджала», як дещо іронічно називали їх сучасники. Приступаючи до роботи, ми не маємо наміру давати звичайні життєписи. Наші герої настільки неординарні постаті, що крізь призму їхніх біографій можна побачити специфіку епохи. Та й, врешті, надто вже довго історична наука страждала на «знелюднення». Коли фігурували абстрактні «маси», за якими не видно було конкретних людей, а історія позбавлялась людського виміру. І цей свій закид ми адресуємо не лише радянській історіографії. Цим страждав ще Марк Порцій Катон-старший.

³ Ярмыш А. Н. Биографистика в историко-правовых исследованиях: возможности, достижения, перспективы (с. 4-9) // Юридична біографістика: історія, сучасність та перспективи. Матеріали VIII Міжнародної конференції істориків права 15-18 вересня 2002 року. Сімферополь : Всеукраїнський інформаційно-культурний центр, 2003. С. 5.

І тут маємо зробити ще одне застереження. Більшість із героїв нашої книги є, швидше, антигероями української історії. Що ж, нині відчувається нездорова тенденція до творення нових «білих плям» в історії. На зміну одним замовчуваним постатям приходять інші. Саме ж замовчування від того більш шкідливим не стає. Варто згадати думку деяких сучасних вітчизняних дослідників, котрі поставили справедливе запитання, провівши напрочуд дотепні паралелі: чим є фельдмаршал Модель для німецької історії, і чим є фельдмаршал Паскевич в історії українській? Тож поставимося до персонажів української історії справедливо — напишемо про них правду⁴.

Свою розповідь ми починаємо з раннього середньовіччя. Тут постає питання доцільності використання сучасних термінів і понять при аналізі подій давнини. Зайве казати, що нині більш ніж достатньо похибок, пов'язаних із цим, спричинені тим, що дослідники переносять на державні інститути минулого уявлення про «правильний» державний апарат, розробки науковців XIX ст., розвинуті в сучасній теорії управління.

Поряд із цим не менш аксіоматичним є факт, що «три кити» спецслужби (розвідка, контррозвідка та політичний розшук), так само як і інші безпекові інституції, фактично існують стільки ж, скільки й сама держава. Їхня історія, по суті, починається з моменту виникнення держави. Боротьба за владу, спроби її втримати, постійна загроза переворотів і заколотів змушували правителів звертати особливу увагу, поряд з армією, на службу державної безпеки. Так само досить рано виникають і основні її компоненти: спостереження і донос як способи отримання інформації, катування як надійний засіб встановлення істини та інші методи діяльності, неминучі на конкретному етапі історичного розвитку.

⁴ Яневський Д., Красовицький О. 10 розмов про історію України. Харків : Бібколектор, 2021. С. 149.

А від уміння вивідати наміри й можливості потенційного противника та приховати свої залежала доля держави.

Жодна держава не існуватиме довго, якщо надійно не захищатимуть її кордонів, не охоронятимуть внутрішній спокій, не боротимуться професійно із зовнішніми зазіханнями, невчасно виявлятимуть потаємні плани та наміри щодо неї, — одним словом, якщо безпеку їй не гарантують. Окремі повідомлення про розвідувальні та контррозвідувальні заходи містяться в письмових джерелах вже найдавніших держав, Київської Русі й Литовсько-руської держави. Звісно, говорячи про середньовіччя, ми не можемо вести мову ні про які спецслужби. Це було б профанацією. Але в той час вже активно використовувалися методи розвідки, контррозвідки та політичного розшуку. Поступово вони склалися в певну систему. У цьому контексті хочемо згадати слова свого шановного колеги, на жаль вже нині покійного, В. С. Сідака. Спростовуючи закиди, що лунали на адресу В. С. Степанкова, котрий писав про розвідку й контррозвідку Богдана Хмельницького, він влучно зауважив: «Я не знаю, чи існувало в середньовічній Бухарі Міністерство охорони здоров'я. Але це не дає змоги заперечувати того, що Ібн Сіна був видатним медиком».

Отож наявність інституту «розвідки» і т. д. з моменту появи держави зовсім не означає негайного виникнення спеціальних служб, що здійснювали ці функції. Лише по ходу розвитку держави й суспільства. Ускладнення їхнього змісту, структур, завдань і взаємин — усе це набувало все чіткіших форм, стаючи обов'язковою складовою державного апарату⁵.

Уважному читачеві також впаде в око той факт, що в книжці здебільшого йдеться про антигероїв української історії, які слу-

⁵ Измозик В. С. Предисловие // Жандармы России / Сост. В. С. Измозик. СПб. : Издательский Дом «Нева»; М. : «ОЛМА — ПРЕСС», 2002. С. 3.

жили іншим державам. Що ж, це специфіка нашої історії. Ведучи мову про національний аспект історії спецслужб, слід мати на увазі, що визначальним тут є перебування України в складі інших держав. І те, що її спецслужби виникли на цьому фундаменті.

І ще одне застереження. Як вже згадувалося, щодо розвідки в Україні вже є праці, які певним чином заповнили наявну прогалину. Натомість контррозвідка все ще залишається на маргінесі як науковців, так і популярної літератури. Тож підбираючи персонажів для своєї оповіді, ми перш за все зосередились якраз на тих, хто займався цією сферою таємної війни. Хоча, звісно, розділити їх у минулому майже неможливо. Розвідка і контррозвідка віками надто вже тісно перепліталися, не говорячи вже про політичний розшук, складовою частиною якого контррозвідка і була протягом тривалого часу.

І насамкінець — про джерельну основу нашої книжки. Ми намагалися використати всю доступну наукову літературу за темою, опубліковані мемуари, листи, матеріали періодичного друку тощо. Поряд із цим здійснювали й власний пошук в архівосховищах, у ході якого виявили чимало невідомих фактів. Виникла потреба і в новому прочитанні широковідомих матеріалів, уточненні їх оцінки. Своїми знахідками та думками ми й збираємося поділитися з читачем. Тож зануримося в історію.

ТВОРЕЦЬ «ФУНДАМЕНТУ СПЕЦСЛУЖБИ» (боярин Добриня Нискинич)

Розвідувальні завдання давнини були простими й конкретними: дізнатися, яке військо готує до походу ворог, які шляхи на ворожій території тощо. Відтак і контррозвідувальна премудрість зводилася до вміння тримати язика за зубами. З усім цим тісно перепліталась організація змов та їхнього викриття. Тож ані спеціальних методів збору інформації, ані відповідних служб було просто непотрібно. Ключові рішення на Русі приймалися самим князем і близькими людьми, проте вже в ранньому середньовіччі з'являлися люди, які усвідомлювали значення таємної війни та вибудовували систему, котра за кілька століть переросла у створення спеціальних органів. Одним із таких діячів ми по праву можемо називати легендарного воєводу Добриню із роду Нискиничів.

Ім'я Добрині добре відоме будь-якому читачу. Билинний богатир, літописний воєвода, дядько і радник Великого князя Київського. Але до чого тут таємна війна? А річ у тому, що Добриня приділяв настільки істотну увагу якраз розвідувальному супроводженню усіх своїх дій, що випередив свій час. Тож із нього ми й розпочнемо розповідь.

Знатний полоняник, син бунтівного древлянського князя Мала, він змалечку засвоїв необхідність бути стриманим та зберігати свої плани в таємниці. Трагічна загибель батька була повчальним прикладом. І те, що Добриня зробив кар'єру при дворі вбивць своїх родичів та завойовників, добре це ілюструє. Не останню роль у його піднесенні відіграла і сестра — ключниця Малуша, наложниця княжича Святослава, що народила тому сина Володимира⁶. Вочевидь жінка з неабиякими вольовими

⁶ В давнину, його ім'я писали так, як зараз говорять в Україні — Володимир. Мер є уламком індоєвропейського кореня, що означає

та інтелектуальними якостями, адже і літописи, і скандинавські саги розповідають нам про її авторитет, як серед місцевого населення, так і у варязької дружини, котра вважала її чаклункою і провидицею.

Довелося Добрині відчути й гніт рабства. Билина так описує його кар'єру в неволі: конюх, придверник, ключник, замочник, відповідальний за княжу казну. А згідно з іншою билиною, він аж на десятий рік рабства отримав право на власного коня⁷. Втім, рабство це було доволі відносним, адже і брат, і сестра були представниками вищої аристократії — членами князівської династії завойованої держави, причому ще Д. Прозоровський звернув увагу на доволі милостиве ставлення переможців до переможених, котрих вони не винищили, а інкорпорували у своє середовище⁸.

Про ранні роки життя Добрині нам нічого не відомо, але сама поява його на історичній арені нерозривно пов'язана з таємниці, конспіративними діями. Було це 970 року, коли до київського володаря Святослава Ігоровича прибуло посольство з Новгороду з проханням дати їм князя. Невже новгородці були настільки непоінформовані про стан справ у власній країні, що не знали — Великий князь передав наділи усім (вірніше, майже усім) своїм синам? Скажімо так — повноцінним синам, у яких і батько, і мати мали належний соціальний статус.

Новгород — колись славетна держава, вотчина родоначальника династії, тепер перебував у відверто жалюгідному становищі. Тож наразі новгородці за будь-яку ціну прагнули відновити

велич і могутність. Таким чином його ім'я означає «велич у владі». Називаючи так сина, Святослав безумовно сприймав його як спадкоємця діянь предків. Ім'я мало сакральний зміст і водночас слугувало титулом.

⁷ Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания, былины, летописи. С. 63.

⁸ Прозоровский Д. И. О родстве св. Владимира по матери // Записки Императорской Академии наук. 1864. Т. V, Кн. 1. С. 18, 20.

колишню велич. А наявність власного князя слугувала ознакою такої величі. Рішучі послы не побоялися, навіть у випадку відмови, пригрозити виходом зі складу держави. А це вже можна було розцінити як зраду і бунт. Такі речі суворий Святослав карав жорстоко. Лев Діакон довів до нас розповідь про розправу із бунтівними болгарами, котрі повстали проти свого законного володаря (а з точки зору міжнародного права того часу, Святослав, завоювавши болгар у чесному бою, ставав їхнім законним володарем). Понад 20 тисяч було посаджено на кіл.

Та новгородці не здригнулися. Щобільше, на той час за спиною Великого князя із ними вже вів активні переговори один із його воєвод — Добриня. Він їх попереджував про плани Святослава та водночас інструктував, що вони мають відповідати на його зауваження. А далі відбулася широковідома бесіда. Коли Великий князь глузливо зауважив, що не має кандидата на вакантну посаду, ті вказали на Володимира.

Так Володимир відправився до Новгороду із матір'ю і дядьком, і невдовзі місто підпало під повний вплив цієї родини. Саме там Малуша зажила своєї небаченої слави, а юний князь здобув неймовірну любов і популярність серед новгородців. А що ж робив Добриня? Ми не знаємо. Тут, як у всі подальші роки, в усьому, що стосувалося політики, він віддавав перевагу діям із тіні та операціям чужими руками.

Утім, уся ця ідилія тривала недовго. Вже за два роки у бою з печенігами геройськи загинув Святослав, вчергове власним прикладом продемонструвавши, що розвідкою і контррозвідкою нехтувати не можна.

Новим Великим князем став Ярополк, котрий розгорнув активну державотворчу діяльність, як у зовнішній, так і внутрішній політиці. Амбітний і далекоглядний князь почав творити міцну унітарну державу. А це, за логікою подій, не могло не призвести до зіткнення із потенційними сепаратистами — братами.

Перш за все Ярополк відправив посольство до імператора Оттона, у 973 році. Усі руські літописи цей важливий крок проігнорували, між тим посольство мало взяти участь у святкуванні Пасхи (посли з язичницької держави — на християнське свято). Таким чином Київ зробив важливий вибір, продовжив політику княгині Ольги. Не виключено, що, як старший син Святослава, Ярополк був найближчим до Ольги та опирався на її оточення. Та й батько взагалі в Києві був нечастим гостем. Не будемо забувати, що і дружина Ярополка була колишньою християнською монахинєю. Парадокс, але войовничий язичник сам посилив християнську агентуру впливу у своїй столиці.

Був підтверджений русько-візантійський договір, прибули посланці від Папи Римського. О. Карпов вважає, що вони були не від самого Папи, а розвивалися контакти з Оттоном I, котрі налагодила ще Ольга. Той заснував магдебурзьке єпископство для агітації в Польщі, котре очолив той самий Адальберт (майбутній християнський місіонер у Києві). Далі князь одружився із донькою швабського герцога Конрада, взяв участь у війні проти чеської держави на боці щойно коронованого Оттона II (сина вищезгаданого засновника Священної Римської імперії германської нації) та вже відкрито заявляв про плани щодо хрещення Русі⁹.

Тут ми маємо згадати і легенду про святого Боніфация, і розповіді Петра Даміані про хрещення «короля русів» та трагічну загибель місіонерів. Вірогідно, вони були при Ярополкові, і до них вороже ставилися Володимир і Олег. Відсікаючи легендарну частину, ми можемо казати про штучне роздмухування невдоволення місіонерами та підбурювання до розправи із ними якимись невідомими агітаторами. Звісно — посланцями Добрині.

Будуючи систему династичних союзів, Ярополк вів також переговори про одруження з донькою полоцького князя Рогволода

⁹ Карпов А. Ю. Владимир Святой. М. : Молодая гвардия – Русское слово, 1997. С. 74–75.

Рогнідою. Громив печенігів і навіть завоював окремих із них. Ніконовський літопис, згадуючи про перемоги Ярополка, пише про перехід у руське підданство князя Ілдея. Нове, незнайоме раніше явище. До того печеніги укладали союзи, але не переходили в підданство. Було підтверджено і договір з Візантією.

І увесь цей час Добриня веде неймовірно активну підривну роботу, готуючись до неминучого зіткнення. Настільки активну, що окремі згадки про неї потрапляють навіть на сторінки літописів, автори яких мало цікавилися прихованими сторінками політичної боротьби. Новгородський воєвода, своєю чергою, займається таємною дипломатією, також готуючи коаліцію, здатну дати відсіч уніфікаційним діям Великого князя. Перш за все з Олегом древлянським, а через нього — і з князем Болеславом II. Стара, добра мудрість: «ворог мого ворога — мій друг». Чеський володар вів війну з імператором Оттоном — союзником Ярополка. Чим не підстава для укладення таємного договору?

Це особливо підкреслив А. Членов, наголосивши на тому, що чеська принцеса Малфреда була другою дружиною Володимира. До того ж імені першої (вона припадає на новгородський період княжіння) ми взагалі не знаємо. З далекого Новгорода той направив послів у Чехію. Від Малфреди народився Вишеслав. Тепер, навіть якби Володимир і загинув, Добриня міг продовжувати боротьбу як регент¹⁰. Не виключено, що спорідненість з чехами була використана і у війні з Великою Моравією, про що буде згадано нижче.

Той же А. Членов, розвиваючи ідеї Б. Рибаківа, здійснив доволі дотепний аналіз билинного циклу про Вольгу та Микулу. Історичність першого вже доведена давно. Це — Олег древлянський. Відтак вчений доводить історичність і другого, приходячи до висновку про потужне місцеве ополчення, а, отже, і підтрим-

¹⁰ Членов А. М. По следам Добрыни / Предисл. Ф. П. Шевченко. М. : Физкультура и спорт, 1986. 287 с.

ку населенням свого князя. Щобільше приходить до висновку, що прототип Микули був тестем Добрині. А вже у світлі цього відкриття ми по-новому можемо поглянути й на всі подальші події. І стверджувати про успіхи таємної дипломатії Добрині, котрий за короткий час сформував потужну антикиївську коаліцію.

Сам Ярополк ніяк не міг наважитися піти дорогою Каїна, хоча оточення активно його до того підштовхувало. У першу чергу — легендарний Свенельд. Видатний полководець, помічник і сподвижник чотирьох (!) князів, котрий, до речі, теж мав цілком законні права на древлянську землю, тож і не став зволікати із їхньою демонстрацією. Свого часу, незадовго до своєї безглуздої загибелі, князь Ігор наділив його правом збору данини. Тобто правом на виконання князівських прав та обов'язків.

Літопис про це мовчить, між тим цікаві деталі запеклої політичної боротьби, підступів та інтриг дійшли до нас із билин. Особливо цікавою тут є билина про Вольгу і Сантала, яка, на жаль, дійшла до нас фрагментарно. Сантал, котрому билина геть не симпатизує, називаючи його «чорним вороном», звинувачується Вольгою в тому, що прагне запанувати над усією Руссю. Коли ж переговорний етап заходить у глухий кут, Вольга починає готуватися до війни, про що Сантал дізнається завдяки віщому сну соратниці — безіменної цариці. Відкиньмо всі фольклорні нашарування. Чи не можна тут побачити оперативне супроводження переговорного процесу та добре організовану розвідку? З боку Сантала, звісно, котрого Б. Рыбаков переконливо ідентифікував як Свенельда¹¹.

Вельмишановний читачу, чи пам'ятаєш історію з невдалим полюванням Люта Свенельдовича в древлянських лісах? А виняткове право на полювання — це, до речі, теж князівський привілей. Отож не випадково все відбулося, геть не випадково. Свенельд перевіряв князя-конкурента на міцність.

¹¹ Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания, былины, летописи. С. 55—58.

А той відреагував так, як і мусив відреагувати. Щойно дізнавшись, чий син заїхав у межі його держави, у княжі угіддя, він його вбив. Оточення вже давно підштовхувало Ярополка до війни. Тепер *casus belli* було знайдено. Більш ніж обґрунтований. Свенельд, котрий вже одного разу завойовував древлян, вчергове продемонстрував свої полководчі таланти, здійснивши «бліцкриг». Олег загинув, причому не без диверсійної операції, на що варяги були визнаними майстрами. У билині, присвяченій розгрому «Вольги» біля Овруча, згадується про пошкодження мосту, внаслідок чого гине частина «сили Микулиної»¹². Чим не диверсія?

Так Добриня (а разом з ним і Володимир) втратив надійного союзника.

Тепер на черзі був сам Володимир. А далі кожен діяв у своєму амплу. Можна припустити, що Ярополк на якийсь час об'єднав під своєю владою усю Русь. Бо ж Володимир, згідно з Іоакимівським літописом, спочатку втік до Скандинавії, звідки повернувся з військовим контингентом і свої претензії до брата висловив його посадникам у Новгороді. Тобто на час його повернення вакантне місце вже було зайняте великокняжими людьми. У цьому оголошенні війни він назвав себе месником і за загиблого брата, і за власні образи (щоправда, невідомо які).

Ярополк, керуючись своїм принципом ведення воєнних дій, базуючись на серйозній дипломатичній роботі, уклав воєнний союз із князем Рогволодом. Згідно із літописом, той був цілком незалежним володарем, не підлеглим ні Києву, ані Новгороду. Мало того, Полоцьк мав союзницькі відносини із Турівською землею. У деяких пізніших літописах князь Турова навіть називався його братом. Таким чином, союз надійно прикривав Київ із північного заходу¹³.

¹² Карпенко М. І. Билини. Київський цикл : поетичний переспів Київ : Карпенко В. М., 2011. 311 с.

¹³ Карпов А. Ю. Владимир Святой. С. 89–90.

Що ж, Ярополк вдався до дипломатії, Добриня — до таємної дипломатії та шпигунства. Читач відразу вкаже на певну неспіврозмірність ворожих сторін. З одного боку — князь. А йому протистоїть князівський воєвода. Пояснимо. Літопис малює нам напрочуд красномовну і яскраву картину несамотійного Володимира, розумного і енергійного молодика, що, однак, повністю покладався на думку своїх мудрих радників. І першим серед них був якраз Добриня. Натомість у Ярополка таких радників не було. Мудрий і безжальний Свенельд після загибелі Олега десь зник. Можливо помер, можливо потрапив в опалу. І чи не було за цим руки Добрині, що нарешті розправився із давнім, ненависним ворогом? Хто зна.

Тож у боротьбі таємних дипломатій Ярополк зазнав поразки. Адже його опонент анітрішки не вагався, коли замість дипломатичної майстерності застосував грубу силу, таким чином взявши Полоцьк.

Звісно, окрім Свенельда у Ярополка було досить інших воєвод. Більшість із них вже таємно отримували платню від Добрині. Та й взагалі, Київ аж кишів Добриніними шпигунами. І вже невдовзі вони відіграють свою фатальну роль.

А поки вони робили все те, що і належить робити «п'ятій колоні» — роздмухували невдоволення, поширювали чутки. Ярополка кияни й так дещо недолюбливали через прихильність до християн. Та правою рукою у нього був визнаний вождь язичників Свенельд. Тепер, прибравши того, Добриня скерував невдоволення на князя¹⁴. Сам князь поводив себе доволі дивно. Не бажаючи здобути славу Каїна, він намагався залагодити конфлікт миром. Володимир був не настільки делікатним. Ця невпевненість передалася киянам. Князь, не здатний захистити підданих, в їхніх очах втрачав свої прерогативи.

¹⁴ Татищев В. Собрание сочинений : в 8-ми томах. М. : Ладомир, 1995. : Т. 2, 3. История Российская. Ч. 2. С. 55.

Важливою складовою безпекової системи Русі була складна і розгалужена система оборонних укріплень — так звані «Змієві вали». Будувати їх почали ще до нашої ери. Стараннями Добрині їхня довжина зростає чи не вдвічі. Востаннє давні вали відіграли свою роль вже в наші дні, коли в березні 2022 року їх не змогла подолати новітня орда, що йшла на Київ.

Знак приналежності (свого роду — службове посвідчення) дружинника (X ст.)

ЗМІСТ

Коротке слово до читачів (з позицій воєнного часу)	3
ПЕРЕДМОВА	5
ТВОРЕЦЬ «ФУНДАМЕНТУ СПЕЦСЛУЖБИ» (Боярин Добриня Нискинич)	12
«КНЯЗЬ НА СУХОЇЖАХ ТА ЛОКАЧАХ» (Роман Сангушко)	40
«ОТЕЦЬ ЖОЗЕФ» БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (Лаврін Капуста)	76
«СУДОПЛАТОВ» ГАЛАНТНОГО ВІКУ (Петро Веселицький)	118
ПЕРЕМОЖЕЦЬ БОНАПАРТА (Петро Чуйкевич)	160
КОНТРРОЗВІДНИК РЕВОЛЮЦІЙНОГО ПІДПІЛЛЯ (Олександр Михайлов)	202
НЕКАРИКАТУРНИЙ ЖАНДАРМ (Василь Новицький)	247
ПРОФЕСІЙНИЙ «УКРАЇНОЖЕР» (Олександр Мезенцев)	301
ЗАХИСНИК ДУНАЙСЬКОЇ МОНАРХІЇ (Едуард Фішер)	369

ЖАНДАРМСЬКИЙ «НЕСТОР» (Феофіл Рожанов)	402
КРАХ ІМПЕРІЙ: СИЛА І НЕМІЧ СПЕЦСЛУЖБ (замість післямови)	431
Короткий перелік рекомендованої літератури	439
Інформація про авторів	442
Подяки	443